

pops_web.pdf (25.5.2012).
SINCLAIR, JOHN MCH. – COULTHARD, R.
MALCOLM 1978: *Towards an analysis of*

*discourse. The English used by teachers
and pupils.* Oxford: Oxford University
Press.

Yritysten tekstien retorinen maisema

Ville Virsu: *Sitouttamisretoriikka yritysviestinnässä.* Turun yliopiston julkaisuja Sarja C osa 331. Scripta Lingua Fennica Edita. Turku: Turun yliopisto 2012. 291 s. ISBN 978-951-29-4879-6 (PDF).

Ville Virsun suomen kielen väitöskirja-tutkimus *Sitouttamisretoriikka yritysviestinnässä* piirtää kuvaa niistä ehdoista, joiden varassa työntekijä sitoutuu työhön ja työnantajaan. Samalla valottuu myös retoriikka, jota käyttäen yritysten tekstit työntekijöitä sitouttavat. Tutkimus on, tekijän itsensä luonnehtimana, ”diskursianalyttisesti orientoitunut retorinen analyysi” (s. 30). Kuten tämä metodinen kuvaus ja jo tutkimuksen otsikko antavat olettaa, Virsu yhdistää kielitieteelliseen tutkimukseen muun muassa työn sosiologian tutkimusta ja sosiaalipsykologista tutkimusta. Läpi tutkimuksen kulkee myös vahvoja yritys- ja organisaatioviestinnän ja johtamisen tutkimuksen juonteita. Erityisesti liiketaloustieteellisen tutkimuksen hyödyntäminen on suomen kieleen kohdistuvassa tutkimuksessa monellakin tapaa uutta: talouselämän kielenkäyttöä eivät suomen kielen tutkijat ole liiemmin tutkineet, mutta jopa huomattavan vähäiseksi on jäänyt liiketaloustieteiden tutkimuksellisessa kontekstissa tehdyn tutkimuksen huomiointi.

Talouselämän ja retoriikan konteksti

Kun tutkimuksen otsikko on *Sitouttamisretoriikka yritysviestinnässä*, johtaa ajatus helposti tutkimusalaan, jota on englanniksi tavattu kutsua nimellä *business communication* ja jolla on yhtymäkohtia myös johtamis- ja organisaatiotutkimukseen. Suomeksi nimitykset *yritysviestintä* ja *talouselämän viestintä* kattavat suurin piirtein samanlaisen merkitysalan.

Jos tämän alan tutkimus ja käytännön oppaat koetetaan tiivistää lyhyesti sen perusteella, millaista tieteellistä otetta ja ajattelutapaa ne ilmaisevat, olisivat olennaisia avainsanoja esimerkiksi normatiivisuus ja käytännöllisyys sekä case-perustaisuus. Toisin sanoen tärkeä osa *business communication* -tutkimuksesta etsii ja painottaa erilaisia hyviä viestintäkäytäntöjä, opastaa kirjoittamista tai puhumista, neuvoo johtajia viestinnällisissä tilanteissa, antaa ohjeita siihen, mitä on tehokas viestintä jne. Tässä hengessä tehty tutkimus tai julkaistut oppaat (esim. Andrews & Baird 1995) puhuvat siis siitä, miten sitoutetaan ja mikä on sitoutumisen merkitys yrityksille. Virsun tutkimus ei ole kovinkaan selvässä vuoropuhelussa sitouttamisen keinoja opettavan kirjallisuuden kanssa, mutta sinänsä kiinnostavaa kyllä on, että Virsun työssään esit-

tämä aineisto ja sen analyysit paljastavat lukuisia ilmiöitä, joita yritysviestintäoppaissa on johtajille ja tuleville johtajille retoriikasta opetettu.

Toisaalta taas yritysten ja muiden organisaatioiden tekstejä on tarkasteltu diskurssianalyttisessä tutkimuksessa (esim. Swales & Rogers 1995; Pälli, Vaara & Sorsa 2009), jossa sitouttaminen on paikannettu tietynlaisten tekstien ominaisuudeksi. Tällainen tutkimus on määrittänyt tutkimuskohteeseen jonkin tekstilajin tai sen yksittäisen edustajan tietyssä tai tietyissä organisaatioissa. Tutkimuskohteensa kautta tällaisilla tutkimuksilla on joko avoimesti tai vähintäänkin epäsuorasti yhteys johtamis- ja organisaatio-tutkimukseen. Jos esimerkiksi tutkitaan strategiatekstejä, on tällainen olennainen konteksti organisaatiotutkijoiden strategiadiskurssin tutkimus.

Ville Virsun väitöskirjassa – vaikka se paikoin hyödyntääkin esimerkiksi organisaatiotutkimuksellisen diskurssianalyysin näkemyksiä – tutkimusasetelma on kuitenkin kahdella tapaa olennaisesti erilainen. Ensimmäinen koskee sitouttamisen suhdetta tutkimukseen: toisin kuin esimerkiksi yllä mainitussa diskurssianalyttisessä tutkimuksessa, sitouttaminen ei ole Virsun tekemä löydös teksteistä tai puheista, vaan se on eräänlainen esioletus. Toinen liittyy aineistoon. Virsun aineisto koostuu keskenään erityyppisten yritysten monenlaisista teksteistä: yritysten henkilöstölehdistä ja erilaisista yritysten verkkosivuilla julkaistuista dokumenteista. Virsu ei työssään merkityksellistä tekstilajia sen enempää lajin rakenteellisia ominaisuuksia kuin viestinnällisiä päämääriä korostavan määrittelyn kautta. Tästä syntyy asetelma, jossa työ on yksinkertaisesti sanottuna sitouttamisretoriikan tutkimusta.

Retoriikan tutkimuksesta kohoaa Virsun työssä tärkeäksi etenkin Kenneth Burken hahmottelema retorinen teoria, jossa olennaisia elementtejä ovat identifikaatio ja erottautuminen sekä jännitteet ja niiden purkaminen. Virsu hyödyntää onnistuneesti myös retorista sosiaalipsykologiaa kehitelleen Michael Billigin näkemyksiä, kuten ”pelon retoriikkaa”. Valitsemiaan retoriikan tutkimuksen teorioita ja metodisia työkaluja esitellessään Virsu tekee monia analyttisesti kiinnostavia ja rohkeitakin avauksia, ja vaikka aiwan kaikki Virsun esittämät teoreettiset ja metodiset retoriikan opit eivät täysin valotu aineiston analyysissä, käy hyvin selville, miten diskurssianalyysia voidaan tehdä retoriikkaan tukeutuen.

Kielitieteen ja diskurssianalyysin konteksti

Vaikka Virsun tutkimuksella on selvä yhteys yhteiskuntatieteisiin, nousee tutkimuksessa kiintoisasti esiin myös kielitieteen oman alueen rajojen vahvistaminen. Tätä koskeva retoriikka on tutkimuksen johdannossa sekä teoreettisissa että metodologisissa osioissa huomiota herättävää. Puhuessaan esimerkiksi sellaisesta kriittisestä tutkimuksesta, joka on arvioinut yritysten yhteiskuntavastuuta tyhjäksi retoriikaksi tai pyrkinyt osoittamaan vastuullisen toiminnan sanojen ja tekojen epäsuhtaan, Virsu kirjoittaa: ”– tämän tason spekulointi ei kuulu kielitieteelliseen tutkimukseen” (s. 40). Diskurssin käsitteestä keskustellessaan Virsu puolestaan sanoo, että ”tässä tutkimuksessa pitäydytään *toki* kielen ja tekstin tasolla” (s. 73, alaviite 16, kursiivi lisätty). Ongelmana on, että Virsu tekee näin pesäeroa diskurssianalyysiin, jota hänen oma tutkimuksensa kuitenkin edustaa. Samalla hänen käyttämänsä reto-

riikka myös rakentaa kirjoittajasta ja hänen kanssaan samoin ajattelevista eräänlaista oikeamielisten ”näin pitää (tietenkin) ajatella” -yhteisöä ja myös epistemiä auktoriteettia (mainio esimerkki on *toki*-partikkelin käyttö jälkimmäisessä lainauksessa). Myös tarkemmassa diskurssianalyysin metodin kuvauksessa kaikkua paikoin varmuus ja vaihtoehtotomuus, kun Virsu toteaa, että ”diskurssianalyysissa tutkitaan kielellisiä merkkejä tekstien pinnassa” (s. 47).

Tällaiset tieteenaloja ja metodeja koskevat sivallukset ovat Virsun tutkimuksessa sinänsä hyvinkin motivoituja: analyysit kohdistuvat tekstiin kirjoitettuna kielenä, ja retoriikkaa puretaan kielen rakenteesta ja kielellisistä merkityksistä käsin. Tällaiselta kannalta katsottuna tutkimus seisoo tanakasti omilla jaloillaan ja sillä on paljonkin annettavaa muulle diskurssianalyysille. Mutta on varsin kyseenalaista, voidaanko esitettyjä näkemyksiä hyväksyä laajemmin diskurssianalyysia koskeviksi: Varsinkin viimeaikaiset puheenvuorot diskurssianalyysista ovat korostaneet muun muassa multimodaalisuutta, analyysin ulottumista ja kohdistamista tekstien lisäksi esimerkiksi kuviin ja puhuttujen aineistojen yhteydessä esimerkiksi eleisiin ja ilmeisiin tai esineisiin viestintätilanteissa. On korostettu myös esimerkiksi diskurssikäytäntöjen eli tekstien tuottamisen, käytön ja vastaanoton tärkeyttä analyysissa. Metodinen oppi on painottanut sen analysoimista, mitä tekstissä ei ole sanottu, ja kulttuurisen tiedon hyödyntäminen on niin ikään nostettu esiin diskurssianalyysille olennaisena. Tutkimusalan paikantamisessa puolestaan on perusteltu tarvetta nähdä alue lähtökohtaisesti poikki- ja monitieteisenä.

En suinkaan ole sitä mieltä, että tutkimus olisi metodisesti metsässä, kun em-

piirinen analyysi keskittyy tekstiin ja kielellisiin rakenteisiin. Voi kuitenkin pohtia sitä, voidaanko mahdollisimman tiukasti vain tekstiin kirjoitettuna kielenä keskittyvää analyysia pitää mallina kielitieteelliselle diskurssintutkimukselle – tai onko ylipäätään millään muotoa mielekästä tai edes mahdollista rajata diskurssianalyysia tieteenaloittain.

Kriittisyys ja diskurssit

Ville Virsu on kriittinen tutkija, ja diskurssianalytikkona niin kriittinen, että suhtautuu kriittisesti, jopa penseästi, niin kutsutun kriittisen diskurssianalyysin (CDA) tutkimusperinteen tavoitteisiin (s. 49). Irtisanoutuminen CDA:n ajattelutavasta on näkyvimmillään kahden Virsun aineistossa keskeisen diskurssin, yhteiskuntavastuun ja strategian, tulkinnoissa. Näiden diskurssien seurauksellisuuteen tai valtasuhteisiin ja epätasa-arvoisuuksiin Virsu ei ota kantaa, eikä analyyseissa muutoinkaan nosteta yhteiskuntavastuuta tai strategiaa teemaksi. Toisaalta Virsu tutkimuksessaan osoittaa, miten tiettyihin diskurssihin (esim. ”kehitysdiskurssi”) kytkeytyy kyseenalaistamattomia totuuksia, ja kun tutkimuksen analyysit paikantavat näitä kyseenalaistamattomuuksia esimerkiksi yhteiskuntavastuu- tai strategiateksteihin, on sillä selviä yhtymäkohtia organisaatiodiskurssien kriittisiin analyyseihin.

Kriittisen diskurssianalyysin tapaa pysähtyä katsomaan sitä, mikä on kyseenalaistamatonta ja luonnollistunutta ideologiaa, edustaa mehuikkaimmillaan ”yrittäjyysdiskurssi”. Virsu osoittaa ensinnäkin, että yrittäjyysdiskurssi luonnehtii erilaisia yritystekstejä. Toisekseen hän erittelee osatekijöitä, jotka määrittelevät yrittäjyyttä. Erityisen kiintoisa on analy-

sin tarjoama näkymä siihen, että yrittäjyysdiskurssissa on pitkälti kyse sen määrittelemisestä, mitä yrittäjyys on. Kriittisesti katsoen yrittäjyysdiskurssi siis edustaa eräänlaista pyrkimystä ottaa haltuun perinteisiä työntekijöiden hyveitä, kuten ahkeruutta. Kun Virsu sanoo (s. 170), että yrittäjyysdiskurssin ytimessä on työorganisaation asian kokeminen työntekijäyksilön omana asiana, avautuu kaksikin tärkeätä tutkimuksellista kontekstia: Kriittinen liikkeenjohdon tutkimus on puhunut identiteettisäätelystä (esim. Alvesson & Willmott 2002), millä viitataan siihen, kuinka työntekijät itse asettuvat osaksi tarjolla olevia managerialistisia kielen ja järjelyn malleja. Toiselta suunnalta mutta yhtä kriittisesti on yhteiskuntafilosofiassa puhuttu puhunut ”itsen alistamisesta” (Vähämäki 2009), jonka olennainen ajatus on, että nykypäivän työelämän taustalla oleva kognitiivinen kapitalismi saa työntekijät itse, kenenkään varsinaisesti edes käskemättä, alistamaan itsensä työlle. Mainitsen nämä kaksi tutkimuspolkua tässä yhteydessä siksi, että Virsun analyysit yrittäjyysdiskurssista täydentävät mainiosti tällaisten yhteiskuntatieteiden pohjalta lähtevien tutkimusten kuvaa. Ne kertovat siitä, millaiseen retoriikkaan yrittäjyyden eetos perustuu.

Yrittäjyysdiskurssin yhteiskunnallista tähdellisyyttä ja ajankohtaisuutta ei voi korostaa liikaa. Esimerkiksi tuoreessa *Opettaja*-lehden numerossa (Stenberg 2012) on juttu opettajankoulutuksen yrittäjyyskasvatuksesta. ”Yrittäjyys on asenne” -otsikon jälkeinen ingressi kuuluu: ”Opettajankoulutuksen yrittäjyyskasvatuksen avulla yrittäjämäistä asennetta päästään välittämään kouluissa kasvavalle tulevalle työvoimalle.” (Kursiivi lisätty.) Toinen esimerkki on oma tietoni koulutusohjelmien oppimistavoit-

teiden ja niiden kautta myös yksittäisten kurssien oppimistavoitteiden suunnittelusta: Kauppakorkeakoulussa yrittäjyys ja yrittäjämäinen asenne otetaan annettuna ja koulutasolle määriteltyinä, ja siten ne ovat pakollisia elementtejä sekä kandidaatti- että maisteriohjelmien että niiden kautta myös yksittäisten kurssien oppimistavoitteiden kuvauksissa. Kumpaakaan esimerkkiä tuskin tarvitsee sen kummemmin avata. Ville Virsu esittelee Kenneth Burken jumalakäsitettä (*god-term*) (esim. s. 61) ja ehdottaa sitoutumista sellaiseksi. Epäilemättä sitoutumista voidaan jumalakäsitteenä tulkita, mutta kuten esimerkkinä yllä osoittavat, yrittäjäasenne, jos mikä, on tämän ajan työ- ja muun yhteiskunnallisen elämän kiistämätön jumalakäsite.

Opetuksia

Tutkimus todentaa yritysviestinnän konsulttioppaiden ja oppikirjojen näkemyksen siitä, että sitouttaminen on yrityksen viestinnän tärkeä funktio. Todentaminen on arvokasta, sillä vaikka sitouttaminen mainitaan usein olennaisena asiana, ei sitä varsinkaan viestinnän tutkimuksessa ole juurikaan paikannettu tekstien retoriikkaan. Kirjan tärkein anti tutkimusaiheen tiimoilta käytävään keskusteluun on kuitenkin nähdäkseni se, että se osoittaa sitouttamisretoriikan ja 2000-luvun työelämän muutosten yhteyden. Esimerkiksi juuri tekstien yrittäjyysretoriikka on suhteessa siihen ja liikkuu sen mukaan, mikä on työelämän tila: epätyypillisen työn tyypillistyminen, työn aika- ja paikkasidonnaisuuden murtuminen tai pysyvien työpaikkojen vähentyminen ruokkivat retoriikkaa, joka tekee yrittäjäasenteisuudesta hyveen ja jopa tarvittavan ominaisuuden.

Tutkimus on suomen kielen väitöskirja, ja siksi sen arviointi fennistisen kontribuution kannalta on olennaista. Toistan sen arvioni alussa esittämäni näkemyksen, että talouselämän diskursseja tai yritysten tekstejä eivät fennistit ole liiemmin tutkineet. Niitä on kuitenkin tärkeitä tutkia, sillä jotta kieli pysyisi elinvoimaisena, on sitä paitsi käytettävä myös tutkittava kaikilla sen käytön osa-alueilla, erilaisissa kielen elämissä – myös talouselämässä ja yritys­elämässä. Suomen kielen tutkimuksen parissa tehtävään tekstien tutkimukseen väitöskirja tuo myös metodologisen panoksensa: se osoittaa retoriikassa olevan edelleen paljon sellaista potentiaalia, joka voidaan hedelmällisesti yhdistää kielen rakennetietoa hyödyntävään diskurssianalyyysiin. Kaiken kaikkiaan väitöskirja on merkille pantava teos kielitieteellisessä tekstien tutkimuksessa. Sen esittämä keskustelu kielitieteellisen analyysin rajoista ja kontekstista on osin poleemistakin, mutta samaan aikaan se näyttää mallia siitä, kuinka suomen kielen tutkimus voi omiin kielentutkimuksellisiin vahvuuksiinsa perustuen luontevasti yhdistyä yhteiskuntatieteelliseen tapaan tulkita diskursseja.

PEKKA PÄLLI
etunimi.sukunimi@aalto.fi

Lähteet

- ALVESSON, MATS – WILLMOTT, HUGH 2002: Identity regulation as organizational control. Producing the appropriate individual. – *Journal of Management Studies* 39 s. 620–544.
- ANDREWS, PATRICIA – BAIRD, JOHN 1995: *Communication for business and the professions*. 6. painos. Madison: Brown & Benchmark.
- PÄLLI, PEKKA – VAARA, EERO – SORSA, VIRPI 2009: Strategy as text and discursive practice. A genre-based approach to strategizing in city administration. – *Discourse & Communication* 3 s. 303–318.
- STENBERG, TUULA 2012: Yrittäjyys on asenne. – *Opettaja. Opetusalan järjestö- ja ammattilehti* 107 s. 18–21.
- SWALES, JOHN – ROGERS, PRISCILLA 1995: Discourse and the projection of corporate culture. The mission statement. – *Discourse & Society* 6 s. 223–242.
- VÄHÄMÄKI, JUSSI 2009: *Itsen alistus. Työ, tuotanto ja valta tietokykykapitalismissa*. Helsinki: Like.